

Protirečenie ako kategória dejín filozofie

DEJINY FILOZOFIE AKO BOJ PROTIREČENÍ

TEODOR MÜNZ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

MÜNZ, T.: History of Philosophy as a Struggle of Contradictions. *Filozofia* 33, 1978, No 3, p. 313—319

The author applies Hegel's thesis that the world is moved by contradiction upon the history of philosophy. In the history of philosophy, this thesis is more valid than in other scientific spheres, namely because of the specific, laden with subjective elements, nature of philosophical cognition. The contradictions emerge not only between materialism and idealism, but also within these camps, even among individual authors. Even an individual author can be an adversary of his own. Each philosophical branch has the contradictory notions and contradictions of its own. They can be divided into several kinds: the elementary and the subsidiary ones, the objective and the subjective ones, the realized and unrealized ones, the removable and irremovable ones.

„Svetom... hýbe protirečenie“, hovorí Hegel (1, s. 165) a ešte predtým zdôrazňuje: „Všetko je protikladné... Všetko, čo je, je konkrétné, a tak v sebe samom rozdielne a protikladné.“ (1, s. 164—165) Podľa Hegla každá vec je vnútorne rozdielna, nič nie je abstraktne identické so sebou samým. Jestvuje len konkrétna identita, implikujúca rozdielnosť. Rozdielnosť teda zahŕňa aj protikladnosť a protirečivosť. Protikladné sú rozdiely konkrétnej identity, ktoré sa síce navzájom vylučujú, jeden nie je druhý, no súčasne sa i podmieňujú, jeden neexistuje bez druhého. Hegel ich nazýva pozitívnom a negatívnou. Táto súvzťažnosť protikladov je protirečením. Keďže pozitívno a negatívno sa vylučujú, bojujú proti sebe, lebo sa usilujú navzájom anulovať, čo sa jednému z nich aj dočasne darí. Ako hovorí Hegel, protirečenie sa „sebou samým prekonáva“. (1, s. 165) Takto vzniká vo svete pohyb a v tomto zmysle protirečenie hýbe svetom.

Hoci klasici marxizmu-leninizmu zaujímali k Heglovej dialektike kritický postoj, pretože, podľa Marxa, Hegel dialektiku mystifikoval, hoci ju postavili z hlavy na nohy, a to nielen tým, že ju aplikovali na hmotu, ale aj v jej mnohých pohľadoch na veci, v prístupoch k nim atď., predsa len dozaista možno povedať, že si osvojili Heglovu myšlienku, že protirečenie hýbe svetom. Marx pokladal protirečenia za živý zdroj dialektiky a v diele *Dejiny marxistickej dialektiky* sa správne konštatuje, že „ústredným filozofickým problémom, ktorý zaujímal Marxa a Engelsa, bol problém protirečenia ako základu každého pohybu a vývoja“. (2, s. 342) Aj podľa známych Leninových slov učenie o jednotě protikladov tvorí jadro dialektiky (3, s. 232), jej podstatu. (3, s. 277; 383) „Vývin je „boj“ protikladov“, zdôrazňuje Lenin (3, s. 384)

a dialektiku pokladá za „učenie o tom, ako môžu byť a bývajú... *protiklady totožnými*...“, meniac sa z jedného na druhý“. (3, s. 115—116)

Klasici rozpracovali dialektickomaterialistickú kategóriu protirečenia v mnohých súvislostiach a taktiež mnohí marxistickí autori, najmä sovietski, jej už venovali veľkú pozornosť. Klasikov zaujímala táto kategória aj v jej aplikácii na dejiny filozofie a aj v tejto súvislosti nám zanechali mnoho cenného. Stačí tu uviesť Engelsovo rozdelenie dejinno-filozofického prúdu na dva veľké tábory, materialistický a idealistický a na jeho chápanie vývinu filozofie ako vzájomného boja týchto táborov, ako ustavičného konfliktu podstatného protirečenia medzi nimi, existujúceho od vzniku filozofie dodnes. Podľa klasikov však existujú protirečenia aj vnútri týchto táborov.

Klasici ďalej odhalili, že toto základné dejinno-filozofické protirečenie nie je primárne, ako sa zdá, ale sekundárne, lebo je len ideologicko-filozofickým výrazom spoločensko-triednych antagonizmov, ktoré sa špecificky odrážajú aj vo filozofii. Marxistickí historici filozofie tým získali cenný metodologický pokyn, ktorý im dovoľuje chápať motivácie filozofického vývinu nepomerne hlbšie, ako to môžu robiť buržoázni historici filozofie.

Prirodzene, keďže záujmový rozptyl klasikov bol obrovský, nemohli sa venovať otázkam dejín filozofie a najmä problematike protirečenia v nich tak podrobne, ako to musia robiť špecialisti v tejto oblasti. Niečo rozriešili, iné iba všeobecne naznačili, ku riešeniu istých problémov poskytli metodologické pokyny, k určitým veciam sa vôbec nedostali. Je našou úlohou tieto problémy odhaľovať, riešiť a stále hlbšie rozpracovávať jednak marxistickú metodológiu dejín filozofie, jednak samy tieto dejiny. K tomu má prispieť aj toto naše sympóziu, ktoré si vytýčilo náročnú úlohu uvažovať z rôznych hľadísk o dialektickom protirečení v dejinno-filozofickom procese.

Ak platí, že protirečenie hýbe svetom, tak to platí najmä o dejinách filozofie. Aj filozofia sa pohybuje a vyvíja vzájomným bojom rôznych protikladov, ktorý sa navonok, viditeľne prejavuje ako boj rôznych názorov a ktorý je tu ešte tuhší a živší než azda v ktorejkoľvek inej poznávacej oblasti. Veď už letný pohľad do dejín filozofie nám odhalí niečo, s čím sa v takom rozsahu nestretávame ani v dejinách iných spoločenských vied, nehovoriac už o prírodných vedách. Každá filozofická disciplína má svoje protiklady, často také staré, ako je ona sama, bojom ktorých sa vyvíja. Napríklad v ontológii sú to materializmus a idealizmus, v ich rámci však monizmus, dualizmus a pluralizmus, determinizmus a indeterminizmus, mechanizmus a finalizmus, optimizmus, pesimizmus a meliorizmus atď. atď. A keď zaostríme svoj pohľad na detaily, vidíme, že tu bojuje konečnosť s nekonečnosťou, časovosť s bezčasovosťou, deliteľnosť s nedeliteľnosťou, nehybnosť s pohyblivosťou a pod. V dejinách filozofie nebolo azda názoru, ktorý by nebol vyvolal protikladný názor a s ktorým by potom nebojoval.

Myslím, že tento jav má svoje gnozeologické, sociálne a iné korene. Predovšetkým je podmienený charakterom filozofickej problematiky, ktorá, aspoň v jej niektorých disciplínach, nie je a nemôže byť tak exaktne riešiteľná ako problematika iných vied, čo potom vedie k rôznym názorom na ňu a k ich vzájomnému boju. Subjektívne podmienená skúsenosť vedie k subjektívnym úvahám a k subjektívne videným protirečeniam. Tu sa môže vo veľkej miere uplatniť triedne stanovisko autora, jeho náboženský či ateistický svetonázor, ale i temperament, povaha, mysliteľský typ atď. Fichte konštatuje, že aký je filozof, taká je jeho filozofia. Platí to, prirodzene, o buržoáznej filozofii, ktorú charakterizuje subjektivismus, individualizmus atď., kým marxistická filozofia práve svojou vedeckosťou túto škodlivú subjektívnosť eliminuje.

Táto pestrosť a protirečivosť dejinno-filozofických názorov súvisí ďalej so svetonázorovou funkciou filozofie, čo zase súvisí s mimoriadne silnou zainteresovanosťou spoločenských tried na nej. V triednych spoločnostiach platí, že kto ovláda svetonázor ľudí, ten ich ovláda aj sociálne. Preto je pochopiteľné, že sociálny boj o filozofiu bol a je veľmi silný a že rozmnožuje protirečenia vnútri filozofie. Ako výstižne poznamenáva B. V. Bogdanov, niektorým buržoáznym smerom a školám nejde pri ich obhajobe rôznych názorov, v ich návratoch do minulosti atď. o rozvíjanie filozofického poznávania, ale o obhajobu ich triednych záujmov. Ak vo vede rôzne školy vyjadrujú rôzne prístupy k poznávanému predmetu, boj a protirečenia škôl vo filozofii odrážajú protirečivé sociálne záujmy. (4, s. 36) Teda filozofické videnie sveta môže ovládať aj záujem, vôľa, ba i svojvôľa.

Slovom, sám charakter filozofického poznávania a jeho sociálna funkcia umožňuje, že v jeho histórii sa protirečenia vyskytujú hojnejšie a ich vzájomný boj je dlhodobejší a ostrejší než v ostatných oblastiach poznávania.

Pokiaľ ide o formálno-logickú stránku boja protirečení v histórii filozofie, je taká istá ako vo vývine každého iného poznávania. Autor vychádzajúci z určitej empirie vysloví názor, čiže nastolí hypotézu, usilujúcu sa ju úplne a neprotirečivo vysvetliť. Po čase zistí sám alebo najskôr iní v hypotéze jedno alebo viac protirečení, ktoré ju falzifikujú. Odhaľujú sa tak, že buď sa skúsenosť o danom predmete sama rozšíri a hypotéza nevie vysvetliť nové javy, buď sa rozšíri úmyselne, t. j. z hypotézy sa dedukuje a dedukcie sa overujú v skúsenosti. Hypotézu možno falzifikovať aj odhalením jej vnútorných, logických protirečení. Nová hypotéza, ktorá sa nastolí, musí neprotirečivo vysvetliť staré i nové javy a predpokladáme, že je skutočnosti adekvátnejšia než predošlá.

Dialektiku tohto procesu môžeme nazvať aj dialektikou pravdy a omylu, alebo širšie pravdy a nepravdy, prípadne ešte širšie pozície a negácie v dejinno-filozofickom poznávaní. Pritom pozícia a negácia nepristupujú k sebe zvonku ako nepriatelia na bojisku, ale jedna vyrastá

z druhej, sama pozícia sa stáva v nových podmienkach negáciou, prípadne naopak.

Prírodzene, ako som už poznamenal, keďže filozofova skúsenosť zase nie je taká exaktná ako vedcova, ani protirečenia, ktoré filozof odhalí, nemajú vždy takú všeobecnú platnosť ako vedcove. Vo filozofii sú často len individuálne a nezriedka sa v dejinách filozofie stretávame s javom, že koľko je kritikov istého názoru, toľko protirečení sa v ňom vidí.

Každý významnejší mysliteľ v týchto dejinách je osobnosťou, ktorá má svoj pohľad na veci a viac-menej sa dištancuje i od prívržencov svojho tábora, smeru alebo školy, nehovoriac už o protikladnom tábore. Ba neraz sa tento mysliteľ dištancuje od seba samého, keď sa jeho názory zmenili, je svojím vlastným protivníkom. Tak bojoval Feuerbach — heglovec proti materialistom a Feuerbach — materialista proti idealistom, najmä proti Heglovi. Ale Feuerbach — heglovec i materialista bojoval proti kresťanstvu a Feuerbach — antropologický materialista bojoval proti niektorým názorom mechanistického materializmu na človeka. Sám marxizmus nevznikol len bojom proti Heglovmu idealizmu, ale aj proti Feuerbachovmu materializmu. Marxizmus sa však v mnohých bodoch prísne dištancoval aj od mechanistického materializmu francúzskych osvietenecov, Hobbesa a iných, nehovoriac o antickom atomizme a živelnom materializme. Medzi samými francúzskymi materialistami boli protirečenia a Diderot bojoval na dvoch frontoch: proti idealizmu, ale aj proti vulgarizátorstvu La Mettrieho a Helvetia. Už v antike Lucretius Carus bojoval na širokom fronte proti názorom živelných materialistov na zloženie hmoty.

Azda ešte ostrejšie boje sa viedli a vedú v idealistickom tábore. Descartes bol v opozícii voči scholastike, no Descarta kritizoval Locke, Berkeley Locka, Hume Berkeleyho, Malebranche, Spinoza, Leibniz Descarta, no Malebranche, Leibniz aj Spinozu, Leibniz aj Locka, Kant všetkých pred ním, Fichte Kanta atď. Teisti kritizovali deistov a panteistov, panteisti deistov a teistov, racionalisti empirikov a mystikov a naopak. Vieme, že tieto boje boli často až krvavé. Bruna, Vaniniho upálili idealisti, oni pálili knihy anglických deistov, prenasledovali Rousseaua, Fichteho, osočovali Hegla atď. Tieto prenasledovania boli celkom jednoznačne vyvolané triednymi záujmami vládnúcich feudálov alebo buržoázie, ohrozovanými príliš neortodoxnými názormi uvedených filozofov.

Myslím, že tu vôbec nemusím spomínať protirečenia a boje medzi idealistickým a materialistickým táborom, ktoré sa tiahnu celými dejinami filozofie a vyostrujú sa najmä dnes, keď materializmus v podobe marxizmu prestal byť len filozofickým táborom, ale stal sa aj politickou silou, podkopávajúcou samy spoločenské základy idealizmu.

Tak nám dejiny filozofie niekedy pripadajú ako hobbesovská vojna všetkých proti všetkým. Filozofia týmto bojom v minulosti získavala,

a to tak bojom vnútri materialistického, ako aj vnútri idealistického tábora, nehovoriac už o vzájomnom boji týchto táborov. Aj idealistická filozofia nadhadzovala a riešila problémy, mala istú imanentnú logiku vývinu a je napríklad veľmi zaujímavé sledovať, ako sa zvedečtovala, odteologizovala, dialektizovala a pripravovala pôdu marxistickej filozofii. A to všetko aj bojom protirečení vo svojom vlastnom tábore. Spomeňme si tu len na Engelseve slová, že „rozvoj nemeckej filozofie od Kanta po Hegla bol taký dôsledný, taký logický a keď to smiem povedať, aj taký nevyhnutný, že popri systémoch, ktoré som uviedol, nemohol obstať žiadny iný“. (5, s. 64)

Už aj z toho, čo som načrtol, je vidieť, že v dejinách filozofie sa stretávame s rôznymi druhmi protirečení. Myslím, že jednou z úloh marxistického historika filozofie je takpovediac ich zosystematizovať, rozdeliť podľa určitých hľadísk, odhaliť ich príčiny atď. Tým získa v nich prehľad a bude im rozumieť, bude ich vedieť dešifrovať, čo mu uľahčí orientáciu v jeho odbore. Takmer na prvý pohľad vidíme, že v dejinách filozofie existujú protirečenia hlavné a vedľajšie, nevedomené a uvedomené, vo veciach i v poznaní, pričom i v samom poznaní môžu byť nevedomené a uvedomené, ďalej všeobecné a individuálne, neodstrániteľné a odstrániteľné a iné. Tieto rôzne druhy sa niekedy navzájom prelínajú.

Napríklad jedným z hlavných, neodstrániteľným, všeobecným, dnes už uvedomeným protirečením v dejinách filozofie je protirečenie medzi absolútnym charakterom ľudského myslenia a jeho realizáciou v samých, ohraničene mysliacich jednotlivcoch, ako na to poukázal Engels. (6, s. 99) Je také všeobecné, že sa týka poznávania vôbec. Nejednen filozof, budovateľ uzavretého systému, pokúsil sa ho odstrániť, povedať absolútnu pravdu poslednej inštancie. Patrilo k nim aj sám dialektik Hegel, protirečiac tak svojím systémom svojej metóde. Vývoj ho však nemilosrdne odsunul stranou. Protirečení, ktoré v ňom našli jeho kritici, bolo nemálo.

Nie všetky protirečenia v dejinách filozofie sú uvedomené, hoci všetky, ku ktorým má filozof zaujať postoj, musí si uvedomiť. Mnohé a treba povedať, že hlavné protirečenia dejinno-filozofického vývinu sú a najmä boli filozofom neznáme, ovládali ich z pozadia, viedli ich tam, kam sami ísť nechceli. Tie protirečenia, ktoré spoznali, boli často vedľajšie a podobali sa malej časti obrovského ľadovca, vyčnievajúcej nad hladinou. Pod ňou pulzovali hlavné sily vývinu a ich dialektika. Vývin filozofie pomáha odhaľovať aj túto spodnú časť ľadovca. Podnes najväčšie slovo povedal v tejto súvislosti marxizmus, ktorý zistil, že spomedzi vonkajších hlavnými, taktiež všeobecnými, ale odstrániteľnými protirečeniami, determinujúcimi vývin filozofie, sú hospodársko-sociálne protirečenia, ktoré sú rozhodujúce pre ideovú sféru vôbec. Ony podnietili vznik protikladných táborov vo filozofii a hlavné protirečenia medzi nimi.

K tejto vyčnievajúcej časti ľadovca patrilo aj poznanie, že svetom hýbe protirečenie, ktoré, ako vieme, objavilo sa v dejinách filozofie s prvými gréckymi filozofmi — dialektikmi. Neskôr sa len prehlbovalo a konkretizovalo. Dlho sa však nevedelo, že aj samo poznávanie tejto objektívnej dialektiky a celého bytia vôbec je dialektickým procesom, že je historicky podmienené, obmedzené, že každá pravda je len relatívna, že obsahuje moment svojej negácie, ktorý ju prekoná, teda, že pravda je proces, ako hovorí Lenin. Túto dialektiku spoznal až Hegel, ale len marxizmus ju zase postavil z hlavy na nohy.

Vážené súdružky a súdruhovia. Nechcem a nemôžem vo svojom krátkom referáte vyčerpať bohatú a hlbokú problematiku dialektického protirečenia, prejavujúceho sa v dejinách filozofie. O to sa môže pokúsiť len celé naše sympóziium. Chcel som len celkom všeobecne aplikovať spomenutú Heglovu tézu, že svetom hýbe protirečenie, na dejiny filozofie a zdôvodniť svoj názor, že v tejto oblasti platí táto téza azda viac než v iných oblastiach.

LITERATÚRA

1. HEGEL, G. W.: Logika. Bratislava 1961.
2. Dejiny marxistickej dialektiky. Kolektív sovietskych autorov. Bratislava 1973.
3. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1961.
4. BOGDANOV, B. V.: Leninskije principy analiza istorii filosofii. Moskva 1970.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: O ateizme, náboženstve a cirkvi. Bratislava 1976.
6. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1976.

ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ КАК БОРЬБА ПРОТИВОРЕЧИЙ

Теодор М ю н ц

В своей статье автор применяет к истории философии тезис Гегеля о том, что противоречие движет миром. В истории философии этот тезис справедлив в большей степени, чем в других научных областях, а именно в связи со специфическим, весьма обремененным субъективными элементами характером философского познания. Противоречия обнаруживаются не только между материализмом и идеализмом, но и внутри этих лагерей и даже между отдельными мыслителями. Даже отдельный автор может быть своим собственным противником. Каждая философская дисциплина имеет свои противоположные понятия и свои противоречия, которые можно разделить на много видов: на главные и второстепенные, объективные и субъективные, осознанные и неосознанные, устранимые и неустранимые и т. д.

Teodor Münz

In seinem Aufsatz wendet der Verfasser auf die Geschichte der Philosophie Hegels These, dass Widersprüche die Welt bewegen an. In der Geschichte der Philosophie hat diese mehr Gültigkeit als in anderen wissenschaftlichen Gebieten, und zwar infolge der spezifischen, durch subjektive Elemente äusserst belasteten Natur der philosophischen Erkenntnis. Widersprüche erscheinen nicht nur zwischen dem Materialismus und Idealismus, sondern auch innerhalb dieser Lager, und sogar zwischen einzelnen Autoren. Ja sogar der einzelne Autor kann sein eigener Widersacher sein. Jede philosophische Disziplin hat ihre gegensätzlichen Begriffe und Widersprüche. Diese können in verschiedene Arten aufgeteilt werden: auf grundlegende und nebensächliche, objektive und subjektive, bewusste und unbewusste, tilgbare und untilgbare usw.